

ارزیابی استقلال فرهنگی در برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران

محمد اسماعیل نباتیان^۱، میلاد بیرامی اوغول بیگ^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۱۲

چکیده:

فرهنگ اساس تکوین، قوام و حفظ یک جامعه و مرزبندی آن با جوامع مختلف محسوب می‌شود؛ از این رو غالب جوامع، دغدغه حفظ و استقلال فرهنگ خود در برابر فرهنگ‌های دیگر به ویژه فرهنگ‌های مهاجم را دارند و به عنوان یک مسئله برایشان مطرح است. وقوع انقلاب اسلامی با ماهیتی فرهنگی، طلیعه استقلال فرهنگی در کنار دیگر ابعاد استقلال بود که جامعه انقلابی ایران را در مسیری متعالی و با فرهنگی اسلامی - انقلابی قرار داد و دفاع مقدس این وضعیت را تقویت و تحکیم بخشید. پس از پایان جنگ، با هدف بازسازی اقتصادی و نیز جبران عقب‌ماندگی عصر پهلوی، تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه در دستور کار دولت جمهوری اسلامی قرار گرفت. برنامه‌های توسعه با عنایت به رویکرد کلان آن، در حوزه‌های مختلف جامعه، از جمله حوزه فرهنگ، تأثیر می‌گذارند. با توجه به این تجربه در جمهوری اسلامی و به طور خاص، تجربه برنامه ششم توسعه، این مسئله مطرح می‌شود که تدوین و اجرای برنامه ششم چه تأثیری بر استقلال فرهنگی جامعه پس از انقلاب اسلامی داشته است؟ در پاسخ به این مسئله، با رویکرد توصیفی - تحلیلی تلاش کردیم ضمن تبیین استقلال فرهنگی و شاخص‌های آن در اندیشه امامین انقلاب به‌ویژه سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری و نسبت‌سنجی آن با برنامه ششم که در دولت یازدهم و دوازدهم تدوین و اجرا شده، به ارزیابی استقلال فرهنگی در برنامه ششم بپردازیم. در این راستا با بررسی و تبیین برنامه ششم و نیز خط‌مشی دولت یازدهم و دوازدهم در قالب لایحه برنامه ششم و اقدامات آن طی دوره اجرای برنامه با نگاهی به مبانی فکری طراحان و مشاوران توسعه‌ای دولت در این دوره، به ارزیابی استقلال فرهنگی و شاخص‌های مستخرج آن از بیانات امامین انقلاب و به‌ویژه سیاست‌های کلی نظام، در این فضا و شرایط حاکم بر برنامه ششم پرداختیم. با توجه به این ارزیابی، این فرضیه ارائه می‌شود که برنامه‌های توسعه پس از جنگ و به طور خاص برنامه ششم در جهت تحول در منابع تغذیه فرهنگ پیش رفته و زمینه‌های وابستگی فرهنگی را فراهم ساخته است.

واژگان اصلی: فرهنگ، استقلال فرهنگی، توسعه، برنامه ششم.

۱. استادیار دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) me.nabatian@ut.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدرسی انقلاب اسلامی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

فرهنگ مقوله‌ای است حاوی مبانی ارزشی و فکری جامعه، که هدایت فعالیت‌های فردی و اجتماعی را برعهده دارد و به همه ابعاد جامعه هویت می‌دهد؛ بنابراین، رفتار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی در جامعه از مبانی فرهنگی حاکم بر رفتارهای فردی، اجتماعی و حکومتی ناشی می‌شود. در واقع ارتباط منطقی بین فعالیت‌های گذشته، حال و آینده با فرهنگ یک جامعه امکان‌پذیر می‌شود. (جعفری، ۱۳۷۳: ۹۹) اساساً فرهنگ از مؤلفه‌های بنیادی قدرت نرم محسوب می‌شود. (نای، ۱۳۸۹: ۵۹)

نقش بنیادی و تاثیرگذار فرهنگ در جامعه، سبب شده که کشورها در حفظ فرهنگ و تحکیم مبانی و منابع تغذیه آن دغدغه‌مند بوده و تلاش کنند سیاست‌های خود را با هدف حفظ و اعتلای آن تعیین و اجرا نمایند. امروزه درباره جایگاه استقلال، دیدگاه‌های مختلفی بیان شده است؛ برخی آن را کشیدن حصار و قطع رابطه با دنیای خارج و اتخاذ رویکرد انزوا می‌دانند، بعضی قائل به نسبییت استقلال هستند که می‌توان در سیاست مستقل و در اقتصاد یا حوزه‌های دیگر وابسته بود، عده‌ای نیز در دنیای امروز و با گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات، استقلال را محال می‌دانند، و برخی معتقدند استقلال امری درونی است، یعنی افراد جامعه ابتدا در جهت کسب استقلال فردی و سپس برای ایجاد یک جامعه مستقل کوشش می‌کنند. این رویکرد را می‌توان در نگاه رهبران انقلاب اسلامی مشاهده کرد: « با خواست خداوند و اراده مصمم ملت عزیز تا ابد صحنه میهن اسلامی خود را از لوٹ وجود جنایتکاران بی‌فرهنگ و خیانتکاران غارتگر، پاک و تحت لوای پربرکت الله اکبر برای هم‌میهنان خود آزادی و استقلال را تامین نمودیم». (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۲: ۱۴۷)

پس از پایان جنگ تحمیلی، دولت جمهوری اسلامی برای برون‌رفت از عقب‌ماندگی‌های ناشی از حکومت پهلوی و نیز بازسازی خرابی‌های جنگ، برنامه‌هایی را برای توسعه کشور طرح و اجرا کرد. این برنامه‌ها در زمانی اتخاذ شد که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، به الگوهای توسعه چپ و سوسیالیستی اقبالی نبود و ایران برای توسعه به الگوی سرمایه‌داری گرایش پیدا کرد. به ویژه که اقتصاد دولتی در دهه ۱۳۶۰ تجربه ناکارآمدی تلقی می‌شد.

به همین دلیل برنامه‌های توسعه بر اساس الگوی لیبرال سرمایه‌داری با تأکید بر رشد اقتصادی

در پیش گرفته شد و در دانشگاه‌ها، رسانه‌ها و حتی خطبه‌های نماز جمعه^۱ برای آن گفتمان‌سازی شد و مفاهیمی چون اقتصاد بازار، دولت حداقلی، جهانی شدن، انباشت سرمایه، رشد اقتصادی، خصوصی سازی در قالب آن ترویج و بسط یافت.

پذیرش الگوی توسعه لیبرال سرمایه‌داری با هدف رشد اقتصادی و بدون توجه به بنیان‌های فلسفی و فکری آن، بر سبک زندگی و فرهنگ جامعه ایرانی تأثیر بسزایی داشت، به طوری که شاهد ظهور ارزش‌های مبتنی بر این الگو نظیر: سودمحوری، فردگرایی، افول ارزش‌های دینی، مصرف‌گرایی، تبعیض، رواج سفته‌بازی و کسب و کارهای غیرمولد، تجمل‌گرایی، فردگرایی و... هستیم. با عنایت به تحولات در جامعه ایرانی پس از اجرای برنامه‌های توسعه، این سوال مطرح می‌شود که برنامه ششم توسعه چه تأثیری بر استقلال فرهنگی داشته است؟

مفهوم شناسی

پیش از بررسی مسئله، لازم است مفاهیم اساسی فرهنگ، استقلال فرهنگی و توسعه تبیین و تعریف شود.

۱. فرهنگ: واژه فرهنگ (culture) در لغت به معنای سنگینی، وقار، قصد، اراده، دانش و فرزاندگی، خرد، عقل سلیم، تدبیر و سنجیدگی است. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۵۵) فرهنگ مفهومی مبهم و پیچیده بوده و تعریف‌های گوناگونی از آن در حوزه‌های علوم انسانی ارائه شده است. تعریف مختار از فرهنگ و جایگاه آن را می‌توان در این بیان امام خمینی جست که: «فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هرچند جامعه در بعدها اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، ولی پوچ و پوک و میان‌تهی است». (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۵: ۲۴۳) اساساً ایشان به فرهنگ نگاهی توحیدی دارند که این نگاه به شدت ارزش‌محور بوده و گویای این امر است که فرهنگ عنصر هویت‌بخش و سرنوشت‌ساز برای انسان‌ها و مبدأ سعادت و شقاوت ملت است. در واقع فرهنگ مبنای قوام و تعالی یا افول یک جامعه و مرزبندی آن با جوامع مختلف می‌باشد.

۲. استقلال فرهنگی: استقلال فرهنگی (cultural independence)، به معنای خود اتکایی یا

^۱ خطبه‌های اکبر هاشمی رفسنجانی در نماز جمعه تهران، ۹ / ۹ / ۱۳۶۹.

خودمختاری بر اساس هویت و ارزش‌های ملی - مذهبی است؛ به عبارت دیگر، استقلال فرهنگی نهادینه شدن ارزش‌ها و هنجارهای جامعه با هدف مقاومت و ایستادگی در مقابل فرهنگ بیگانه است. بر این اساس، فرهنگ و ارزش‌های هر جامعه یک عنصر نیرومند در حفظ استقلال آن است.

در واقع اساس ابعاد دیگر استقلال در استقلال فرهنگی مستتر است و سلطه واقعی قدرت‌ها سیطره فرهنگی آنهاست که منبع تغذیه ارزش‌ها و آداب و رسوم یک جامعه می‌شوند. اساساً جامعه‌ای که در حوزه فرهنگی به جوامع دیگر وابسته باشد، در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی نیز تابع آنها خواهد بود و جایگاه تقلیدی در جغرافیای فرهنگی جهان خواهد داشت.

به همین دلیل، قرآن کریم بر تعالی جامعه اسلامی تأکید داشته و مسلمانان را از پذیرش سلطه دیگران برحذر می‌دارد: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء، ۱۴۱) و خدا هرگز بر (زیان) مومنان برای کافران راه (تسلطی) قرار نداده است». جامعه اسلامی به سبب برتری و فضیلت اعتقادی نسبت به جوامع دیگر، می‌باید از کرامت، شرافت و شأن خویش صیانت دهد؛ اما وابستگی نافذ این شأن و شرافت است. امام خمینی بر این شأن استقلال فرهنگی تأکید کرده و معتقدند: «استقلال و موجودیت هر جامعه از استقلال فرهنگی آن نشأت می‌گیرد و ساده‌اندیشی است که گمان شود با وابستگی فرهنگی، استقلال در ابعاد دیگر یا یکی از آنها امکان‌پذیر است» (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۵: ۲۴۳) و «ما باید با تمام وجود به استقلال فرهنگی برسیم؛ که استقلال فرهنگی پایه و اساس کشوری آزاد و مستقل است». (همان، ج ۱۷: ۲) از این رو این تعریف استقلال فرهنگی مراد است که: استقلال فرهنگی عبارت است از حفظ فرهنگ و ارزش‌های جامعه از تهاجم فرهنگ بیگانه. به تعبیر دیگر، استقلال فرهنگی عبارت است از عدم وابستگی فکری و ارزشی به کشورهای بیگانه، به ترتیبی که کشور بتواند با افکار و تمایلات و خصیصه‌های فکری خود زندگی کند. (هاشمی، ۱۳۸۰: ۲۰۴).

۳. توسعه: توسعه (development) در لغت به معنای رشد تدریجی در جهت پیشرفته‌تر شدن، قدرتمندتر شدن و حتی بزرگ‌تر شدن است. (باطنی، ۱۳۹۶) درباره توسعه، دو دیدگاه وجود دارد؛ برخی بدون در نظر داشت پیشینه آن، معتقدند موجب قدرتمند شدن و دستیابی به اهداف اقتصادی، رفاهی و... می‌شود؛ و بعضی اعتقاد دارند توسعه مفهومی است که در بستر مدرنیته شکل گرفته است و نسبتی وثیق با مبانی آن دارد؛ از این رو توسعه را مستلزم طرد ارزش‌های بومی و جذب ارزش‌های جهانی می‌دانند. در مقابل این دیدگاه، اندیشه «پیشرفت» مطرح است که آیت‌الله

خامنه‌ای مطرح کرده‌اند. اندیشه پیشرفت ضمن تقبیح واپس‌گرایی و سنت‌زدگی، معتقد است ساخت دنیا برنامه اسلام بوده و پیشرفت تحت نظام معنایی اسلام، امری مطلوب است. جهت‌گیری پیشرفت به سمت تعالی جامعه است، که در تعارض و چالش با توسعه افقی و تک‌بعدی موجود در مفهوم توسعه می‌باشد؛ از این رو نمی‌توان گفت هر دو به یک مقصد خواهند رسید! آیت الله خامنه‌ای در مقدمه سیاست‌های ابلاغی برنامه ششم تأکید کرده‌اند که برنامه ششم کشور باید زمینه‌ساز تغییر در برنامه‌ریزی کشور از نگاه توسعه‌گرا به نگاه پیشرفت‌محور شود. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷)

توسعه به اعتبارهای مختلف به اشکال و انواع گوناگون تقسیم می‌شود؛ از جمله به اعتبار اتکای بر منابع داخلی یا خارجی به دو قسم درون‌زا و برون‌زا تقسیم می‌شود، و به اعتبار نقش دولت یا مردم در آن، به دو نوع عمودی و افقی قابل تقسیم است.

الف) استقلال فرهنگی

مؤلفه‌ها و شاخص‌های استقلال فرهنگی

ارزیابی استقلال فرهنگی در برنامه‌های توسعه و بویژه برنامه ششم مستلزم بیان مؤلفه‌ها و شاخص‌های استقلال فرهنگی است؛ از این رو تلاش شده این شاخص‌ها را از آثار و آرای امام خمینی و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای استخراج شود. در اینجا به شاخص‌های مهم استقلال فرهنگی اشاره می‌کنیم.

۱. اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی

از مهم‌ترین مؤلفه‌های استقلال فرهنگی، جاری بودن اصول و ارزش‌های اخلاقی در جامعه است. جامعه برای سلوک سبک زندگی اخلاقی نیازمند الگوی مناسب است که قرآن کریم پیامبر اکرم (ص) را به عنوان الگو معرفی می‌کند (لقد کان لکم فی رسول الله اسوه حسنه) - (احزاب، ۲۱) و اساساً رسول خدا برای مکارم اخلاق مبعوث شدند: «أَمَّا بَعَثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۶: ۲۱۰)

آیت الله خامنه‌ای در توصیف جایگاه ارزش‌های اخلاقی در جامعه معتقدند: «ما باید پرچم برادری اسلامی را با همه ملت‌های اسلامی بلند کنیم و فضیلت‌های اخلاقی را در جامعه رشد بدهیم. همکاری، گذشت، کمک، صبر و حلم؛ اینها خلیقات اسلامی است. این‌ها را در جامعه رشد بدهیم. این همان ایمان ارزش و هویت اسلامی و انقلابی است که اصل اول است». (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۲۸: ۱۴)

۲. استقلال فکری

استقلال فکری جامعه در حوزه‌های علمی و نظری زمینه‌ساز استقلال فکری است. امام خمینی استقلال فکری را اساس استقلال فرهنگی می‌داند: «همان‌طور که کراراً تذکر داده‌ام بزرگترین وابستگی ملت‌های مستضعف به ابرقدرت‌ها و مستکبرین وابستگی فکری و درونی است، که سایر وابستگی‌ها از آن سرچشمه می‌گیرد و تا استقلال فکری برای ملتی حاصل نشود، استقلال در ابعاد دیگر حاصل نخواهد شد» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۰: ۷۹) و «اول چیزی که بر ملت لازم است و بر دانشگاه‌ها لازم است، این است که این نفری که حالا شده است یک نفر اروپایی یا یک نفر شرقی، این مغز را بردارند یک نفر انسان خودمانی، انسانی ایرانی-اسلامی، یک مغز اسلامی-انسانی جایش بنشانیم». (افتخاری، ۱۳۸۴: ۴۴) این حساسیت امام خمینی از آن‌جا ناشی می‌شود که «فرهنگ مسموم استعمار، تا اعماق قصابات و دهات ممالک اسلامی رخنه کرده و فرهنگ قرآن را عقب زده و نوباوگان ما را فوج فوج در خدمت بیگانگان و مستعمرین در می‌آورد و هرروز با نغمه تازه، با اسامی فریبنده، جوانان ما را منحرف می‌کند». (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۳۲۲) درک تاریخی از نگاه امام مبین آن است که وابستگی فرهنگی ریشه در وابستگی فکری دارد و عامل اصلی انحراف کشور از فرهنگ توحیدی است و منتج به یک روح وابسته شده است: «ما یک وابستگی روحی پیدا کردیم، این وابستگی روحی از همه چیزها برای ما بدتر است». (همان، ج ۸: ۲۵)

۳. خود اتکایی و اعتماد به نفس

در منظر امام خمینی (ره) خودباوری اساس استقلال هرکشوری است و تبلور عینی آن را در فرهنگ یک جامعه می‌توان ملاحظه نمود. انسان تا خود و داشته‌های فکری و فرهنگی‌اش را باور نکند، هرگز جرأت و جسارت دست‌اندازی به کارهای عظیم را ندارد و هرگونه پیشرفتی را تنها با تکیه بر دیگران میسر و ممکن می‌داند. به باور ایشان برای غارت منابع کشورهای جهان سوم «آنها (استکبار جهانی) کوشش کرده‌اند که فرهنگ ما را استعماری کنند. با تبلیغات خودشان، ماها را ترسانند که از خودمان می‌ترسیدیم؛ به خودمان اعتماد نداشتیم». (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۷: ۵۷) و «شما چنانچه باورتان آمده باشد که نمی‌توانید صنعت درست بکنید و تا این باور هست، نمی‌توانید که انجام بدهید. اول باید خودتان را درست کنید». (همان، ج ۱۴: ۳۰۷) به اعتقاد امام، اگر فرهنگ جامعه نتواند برای مردمانش هویتی مستقل و متعالی فراهم نماید نتیجه‌اش از دست رفتن حس اعتماد به نفس در دل و جان مردم خواهد بود و این یکی از خطرناک‌ترین آسیب‌های فرهنگی

است که استعمار کهن و نوین هردو در هر ارتباطی با ملت‌های دیگر برایشان به ارمغان آورده‌اند. با درک عمیق این موضوع، ایشان می‌فرمایند: «ملت عزیز ایران و سایر کشورهای مستضعف جهان، اگر بخواهند از دام شیطنت آمیز قدرت‌های بزرگ تا آخر نجات پیدا کنند، چاره‌ای جز اصلاح فرهنگ و استقلال آن ندارند». (امام خمینی، ۱۳۷۸: ج ۱۵: ۴۴۷)

۴. هویت ملی

هویت ملی را می‌توان یک حس بالنده میان مردمی دانست که به طور طبیعی به یکدیگر تعلق دارند و از منافع مشترک، تاریخ مشترک و سرنوشت مشترک برخوردارند. هویت ملی مفهومی دو وجهی است که همزمان بر تشابه و تمایز دلالت دارد، بدین صورت که از یک سو با تأکید بر مشترکات و ملاک‌های پیوند دهنده، «ما» را پیرامون محوری واحد متحد و متعهد می‌کند و از سوی دیگر این «ما» را در مقابل غیر یا دیگری قرار می‌دهد و بدین صورت ما را در وجود تشابهات داخلی و تمایزاتش با دیگری شناسایی می‌کند. (صنیع اجلال، ۱۳۸۴: ۱۰) هویت ملی دارای لایه‌هایی از جمله: عزم ملی، مقتضیات فرهنگی، موقعیت جغرافیایی، مقتضیات تاریخی، ارزش‌های ملی است. تعمیق هویت ملی زمینه استقلال فرهنگی را فراهم می‌کند.

۵. اقتصاد مقاومتی

میان اقتصاد مقاومتی و استقلال فرهنگی رابطه‌ای دو سویه وجود دارد؛ استقلال فرهنگی زمینه فکری و فرهنگی گرایش به اقتصاد مقاومتی را می‌سازد و اقتصاد مقاومتی اسباب صیانت از استقلال فرهنگی کشور را موجب می‌شود. مفهوم اقتصاد مقاومتی در ابلاغیه‌ای که آیت‌الله خامنه‌ای در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۹۲ خطاب به قوای سه‌گانه و مجمع تشخیص مصلحت نظام صادر کردند، چنین تعریف شده است: «ایران اسلامی با وجود استعداد‌های سرشار مادی و معنوی و ذخایر و منابع غنی و گوناگون، همچنین برخورداری از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ برای پیشرفت، اگر از الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی، که همان اقتصاد مقاومتی است، پیروی کند نه تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل جنگی تمام عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده است به شکست و عقب‌نشینی وامی‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و ناملازمات ناشی از تحولات خارج از اختیار، همانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و... در آن رو به افزایش است با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست ساله،

اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را تعیین بخشد». (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۱: ۴۱)

آن چنانکه در مقدمه سیاست‌های اقتصاد مقاومتی آمده است، این سیاست‌ها رویکردی درون‌زا و برون‌زا توأمان و در تعامل با یکدیگر دارد. مطابق با نگاه اقتصاد مقاومتی، برون‌گرایی اقتصاد مقاومتی اقتضا می‌کند که اقتصاد کشور از ظرفیت‌ها و توان دیگر کشورها در زمینه‌های فناوری، سرمایه‌گذاری خارجی و بازارهای صادراتی بهره‌برداری کند. البته در این سیاست‌ها پیش‌بینی شده که برون‌گرایی اقتصاد به درون‌گرایی مشروط و مقید شده است به این معنا که نوع، روش و حد و اندازه معاملات و مبادلات خارجی کشور باید با قوانین بالادستی کشور متناسب باشد. (بذرافکن، ۱۳۹۹: ۶۲)

در واقع باید گفت، اقتصاد مقاومتی کاهش وابستگی‌ها و تأکید روی مزیت‌های تولید داخل و تلاش برای خود اتکایی است. اقتصاد مقاومتی در رویارویی و تقابل با اقتصاد وابسته قرار می‌گیرد. اقتصاد مقاومتی نمی‌پذیرد که صرفاً مصرف‌کننده باشد، منفعل نیست و در مقابل اهداف اقتصاد سلطه ایستادگی می‌کند. اقتصاد مقاومتی به عنوان یک راهبرد و برنامه برای مدیریت وضعیت اقتصادی ایران در شرایطی که تحریم‌هایی علیه ایران وضع شده است، مطرح می‌باشد. اقتصاد ایران یک اقتصاد رانتیر محسوب می‌شود که تلاش برای بهبود وضعیت اقتصادی برپایه اقتصاد مقاومتی می‌تواند به افزایش تولید ملی و بومی‌سازی تکنولوژی صنعتی و مدرن و به طور کلی استقلال اقتصادی منجر شود. (میلانی، ۱۳۹۴: ۵۰)

سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه ابلاغی مقام معظم رهبری

این سیاست‌های کلی در تاریخ ۱۳۹۴/۰۴/۰۹ بر پایه‌ی محورهای سه‌گانه‌ی «اقتصاد مقاومتی»، «پیشتازی در عرصه‌ی علم و فناوری» و «تعالی و مقاوم‌سازی فرهنگی» و با در نظر گرفتن واقعیت‌های موجود در صحنه‌ی داخلی و خارجی توسط مقام معظم رهبری به دولت حسن روحانی ابلاغ شد. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) این سیاست‌ها با تحقق اهداف برنامه ششم و ارائه الگوی پیشرفت برآمده از تفکر اسلامی که مستقل از نظام سرمایه‌داری جهانی است، ابلاغ شد. در اینجا به بندهای ۶۸ تا ۷۳ که به «امور فرهنگی» اختصاص یافته، اشاره می‌شود.

سیاست‌های کلی برنامه‌ی ششم توسعه دارای ۸۰ بند و شامل سرفصل‌های امور «اقتصادی»، «فناوری اطلاعات و ارتباطات»، «اجتماعی»، «دفاعی و امنیتی»، «سیاست خارجی»، «حقوقی و

قضایی»، «فرهنگی» و «علم، فناوری و نوآوری» است.

۶۸. تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی؛

۶۹. ارائه و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی؛

۷۰. اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم؛

۷۱. حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات

فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی؛

۷۲. حضور مؤثر نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به منظور توسعه و

ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی - ایرانی و مقابله با تهدیدات؛

۷۳. توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی - ایرانی در

ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷)

ب) برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی

نوسازی و توسعه در ایران به دوره صفویه باز می‌گردد و با اصلاحات برداران شرلی آغاز شد که به سرانجام نرسید. اقدامات اصلاحی در دوره قاجار و پهلوی به انحای مختلف ادامه یافت. (شیرزادی، ۱۳۸۹: ۳۳) بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نخستین برنامه توسعه در سال ۱۳۶۲ طرح شد، اما به علت شرایط جنگ و محدودیت‌های ناشی از آن، به مرحله اجرا درنیامد. پس از پایان جنگ از سال ۱۳۶۸ با هدف بازسازی خرابی‌های جنگ و نیز عقب ماندگی‌های به جای مانده از دوره پهلوی، برنامه‌های توسعه تدوین و به اجرا درآمد. از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰ شش برنامه توسعه تدوین و اجرایی گردید که کم و کیف آن‌ها یکسان نبوده و بر اساس گفتمان‌های حاکم بر دولت‌ها، دچار قبض و بسط و تنوعاتی می‌شدند و هر کدام از دولت‌ها تلاش می‌کردند تا رویکرد متناسب با مشی سیاسی خویش را در حوزه توسعه دنبال کنند.

به طور کلی در حوزه توسعه و رشد اقتصادی در جمهوری اسلامی، دو نوع رویکرد کلی حاکم بوده است: نخست، اقتصاد دولتی با رویکرد عدالت توزیعی که در دولت موسوی در دهه ۱۳۶۰ حاکم بود؛ دوم، اقتصاد با رویکردهای تعدیل ساختاری و اقتصادی که در دولت‌های هاشمی، خاتمی و روحانی و تا با تفاوت‌هایی در دولت احمدی‌نژاد دنبال شده است؛ از این رو ساختار توسعه دولت یازدهم و دوازدهم ادامه خط‌مشی کارگزاران و اصلاحات است که علاوه بر حضور بعضی از اقتصاددانان تأثیرگذار دوره‌های قبل نظیر مسعود نیلی، در حوزه خط‌مشی نیز تلاش شده است تا برون‌گرایی را بر ساختار اقتصادی ایران حاکم کند. این جریان توسعه‌خواه همواره کوشیده است تا در درون منظومه فکری خود، مفاهیمی چون رفاه، انباشت سرمایه، آزادی، کاهش تصدی‌گری دولت در اقتصاد، خصوصی‌سازی گسترده، آزادسازی اقتصادی، اقتصاد بازار، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، گره زدن توسعه به ارتباط با دنیای بیرون، نخبگان سیاسی توسعه‌گرا، جهانی‌شدن و تلاش برای عضویت در سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی اقتصادی همچون (سازمان تجارت جهانی)، ایدئولوژی‌زدایی از سیاست خارجی، تنش‌زدایی در سیاست خارجی را پیرامون دال اصلی «نوسازی لیبرالی» معنادهی کنند.

نکته مهم و شایان ذکر در بررسی برنامه‌های توسعه در جمهوری اسلامی این است که با وجود نقش دولت و مجلس شورای اسلامی در تدوین آن، اراده دولت‌ها در جهت‌گیری و اجرای آن بسیار پُررنگ می‌باشد؛ از این رو با وجود اینکه برنامه ششم توسعه تلفیقی از لایحه دولت و

طرح‌های مجلس شورای اسلامی بر اساس سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری است، اما برای نشان دادن اراده دولت و اولویت‌های آن در این برنامه، اتکای صرف بر متن برنامه ششم کفایت نمی‌کند و لازم است علاوه بر متن برنامه، لایحه دولت یازدهم و نیز رویکردهای فکری حاکم بر دولت‌های یازدهم و دوازدهم نیز بررسی شود.

۱. برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه به عنوان سومین گام مهم سند چشم انداز بیست‌ساله در قالب ۱۲۴ ماده و ۲۰ بخش در تاریخ ۱۳۹۵/۱۲/۱۴ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. نگاهی به محورهای این برنامه مبین رویکرد اقتصادپایه این برنامه است. محوری‌ترین مباحث آن حول مسائل زیر است:

۱. موضوعات خاص راهبردی در حوزه آب و محیط زیست.
۲. موضوعات خاص مکان‌محور به منظور توسعه مکران، اروند، بازآفرینی بافت‌های ناکارآمد شهری، حاشیه شهرها و بافت‌های فرسوده، بافتهای تاریخی و مناطق روستایی
۳. موضوعات خاص بخش‌های پیشروی اقتصاد نظیر معدن و صنایع معدنی، کشاورزی، گردشگری، ترانزیت، حمل‌ونقل ریلی، فناوری نوین، توسعه و کاربست علم و فناوری و انرژی
۴. موضوعات خاص کلان‌فرابخشی در اموری نظیر بهبود محیط کسب‌وکار، اشتغال، فضای مجازی، بهره‌وری تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض، توانمندسازی محرومان و فقرا، بیمه‌های اجتماعی و سامان‌دهی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای و بازنشستگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی و سبک زندگی ایرانی و اسلامی و توسعه آمادگی دفاعی و امنیتی (متن برنامه ششم توسعه)

۲. لایحه برنامه ششم توسعه

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، ارزیابی برنامه توسعه ششم بدون ملاحظه لایحه دولت و نقش تأثیرگذار اراده دولت در آن، بویژه بخش‌های فرهنگی، امکان‌پذیر نیست؛ از این رو ابتدا به لایحه دولت می‌پردازیم.

دولت یازدهم لایحه برنامه ششم توسعه را در تاریخ ۱۳۹۵/۰۵/۰۴ مشتمل بر ۳۵ ماده، با

هدف دستیابی به رشد اقتصادی متوسط سالیانه ۸ درصد و ضریب جینی ۰,۳۴ و با اولویت‌ها و مسائل محوری ذیل تقدیم مجلس شورای اسلامی کرد:

الف: موضوعات خاص راهبردی شامل آب و محیط زیست؛

ب: موضوعات خاص مکان محور شامل توسعه سواحل مکران و حاشیه شهرها؛

ج: موضوعات خاص بخشی پیشروی اقتصاد شامل معدن و صنایع معدنی، گردشگری، ترانزیت و حمل و نقل ریلی، فناوری اطلاعات و ارتباطات، انرژی.

(<https://dolat.ir/detail/281959>)

همان‌طور که از هدف و اولویت بیان شده در لایحه برنامه ششم توسعه مشاهده می‌شود، از منظر دولت، امور فرهنگی جزء اولویت‌ها و مسائل محوری نیست و تاکید دولت بر اقتصاد می‌باشد.

۳. ابعاد فرهنگی لایحه برنامه ششم دولت

با توجه به اینکه دولت در برنامه ششم، ماده‌های فرهنگی و اجتماعی را مستقلاً بیان نکرده و به نوعی به صورت ادغام شده به این دو حوزه اشاره کرده است، از این رو ابعاد فرهنگی لایحه برنامه ششم توسعه به شرح زیر است:

۱. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است نسبت به تسهیل فرایندهای صدور مجوز و بازنگری و کاهش ضوابط و مقررات محدودکننده تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری اقدام نماید. قوه قضائیه و نیروی انتظامی مکلفند امنیت لازم را برای تولید و نشر آثار و اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری دارای مجوز فراهم نمایند و نسبت به جبران خسارت وارده ناشی از ممانعت، تحریک و یا اختلال در تولید و نشر این آثار اقدام کنند.

۲. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما و سایر دستگاه‌های ذیربط مکلفند فهرست صدور مجوزها و تصدی‌های فرهنگی و هنری قابل واگذاری به بخش خصوصی و تعاونی و سازمان‌های مردم نهاد را که تا پایان سال اول تعیین می‌شود در طول سال‌های برنامه ششم توسعه واگذار نمایند.

۳. موضوعات خاص کلان فرابخشی شامل محیط کسب و کار، اشتغال، تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، توانمندسازی محرومین و فقرا.

۴. موضوعات خاص مکان محور شامل توسعه سواحل مکران و حاشیه شهرها.

۵. به منظور تحقق اهداف مندرج در اصول دهم، بیستم و یکم قانون اساسی، اهداف سند چشم انداز و سیاست‌های کلی برنامه ششم مبنی بر تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوقی شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان و نیز به منظور بهره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرآیند توسعه پایدار و متوازن، کلیه دستگاه‌های اجرایی موظفند با سازماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه، نسبت به اعمال رویکرد عدالت جنسیتی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های خود و ارزیابی آثار تصمیمات خود در آن چارچوب، براساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده اقدام نمایند.

۶. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری موظف است به منظور حفظ و صیانت از میراث فرهنگی اقدامات لازم را با همکاری و هماهنگی سایر دستگاه‌های اجرایی ذیربط به منظور شناسایی، مستندسازی، حفاظت و مرمت و معرفی میراث فرهنگی (اعم از ملموس و ناملموس) میراث طبیعی، ایجاد شهرهای جهانی صنایع دستی و احیای هنرهای سنتی در حال زوال در حوزه فرهنگ و تمدن ایرانی و ثبت در فهرست میراث جهانی را به عمل آورد.

ج) ارزیابی استقلال فرهنگی در لایحه و برنامه ششم توسعه

همان‌طور که از هدف و اولویت‌های بیان شده در لایحه برنامه ششم توسعه برمی‌آید، از منظر دولت یازدهم، امور فرهنگی جزء اولویت‌ها و مسائل محوری نبوده و تاکید دولت بر اقتصاد بوده است؛ بنابراین لوایح فرهنگی برنامه ششم توسعه با مولفه‌های استقلال فرهنگی و سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری نسبت‌سنجی می‌شود تا مشخص گردد که لایحه و قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به عنوان متغیر مستقل چه تاثیری بر استقلال فرهنگی به عنوان متغیر وابسته داشته است.

۱. یکی از مولفه‌ها و شاخص‌های استقلال فرهنگی، پایبندی به اصول اخلاقی و رشد فرد و جامعه در جهت ارزش‌های اسلامی و انقلابی است؛ از این رو مقام معظم رهبری در سیاست‌های ابلاغی می‌فرمایند: باید تلاش شایسته برای تبیین ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس و دستاوردهای جمهوری اسلامی صورت گیرد. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) اما در لایحه دولت نسبت به این ارزش‌ها توجهی نشده است، بلکه با انجام برخی اقدامات نظیر پذیرش و اجرای سند ۲۰۳۰ یونسکو، عملاً در جهت خلاف ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس در حوزه بسیار مهم آموزش عمومی حرکت نموده است.

۲. یکی مفاد سیاست‌های ابلاغی رهبر معظم انقلاب، اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور و تهیه پیوست فرهنگی برای طرح‌های مهم است. همچنان‌که در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی در دی ماه سال ۱۳۸۳ می‌فرمایند: یکی از مهمترین تکالیف ما در درجه اول، «مهندسی فرهنگ» کشور است؛ یعنی مشخص کنیم که فرهنگ ملی، فرهنگ عمومی و حرکت عظیم درون‌زا و سیورورت‌بخش و کیفیت بخشی که اسمش فرهنگ است و در درون انسان‌ها و جامعه به وجود می‌آید، چگونه باید باشد؟ اشکالات و نواقص چیست و چگونه باید رفع شود؟ کندی‌ها و معارضاتش کجاست؟ (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷)

اما رئیس دولت یازدهم، حسن روحانی معتقد است مهندسی فرهنگ پیش از هر چیز مستلزم تدوین و توافق بر سیر «نظریه ملی فرهنگی» است. بدون تعیین مبانی و چارچوب‌های نظری و توافق مراکز و مراجع مرتبط بر سر تعریف دقیق فرهنگ، نمی‌توان وارد مقوله مهندسی فرهنگ شد و آن را عملی ساخت. مهندسی فرهنگی کشور و مهندسی دستگاه‌های فرهنگی نیز متأخر بر مهندسی فرهنگ است. همچنین روحانی براین باور است که شورای عالی انقلاب فرهنگی موظف به تحقق این امر خطیر بوده و باید به تدوین و تصویب آن اقدام کند. اصول لازم‌الرعايه و مراحلی که برای این فرایند بیان شد، زمینه تدارک و تصویب برنامه و طرح عمل مورد نیاز را فراهم خواهد ساخت. اتقان و استحکام مهندسی فرهنگ، مستلزم توجه جدی به این امر مهم و ایجاد سازوکارهای مناسب برای دستیابی به مقصود است. (روحانی، ۱۳۸۷: ۳۹) این مواضع رئیس دولت یازدهم مبنی اختلاف نظر مبنایی او با مسئله مهندسی فرهنگ است و به همین دلیل، اهتمام جدی برای اجرای نقشه مهندسی فرهنگی کشور نداشته است.

۳. رهبر معظم انقلاب اسلامی در سیاست‌های ابلاغی می‌فرمایند: «باید حمایت مادی و معنوی از هنرمندان، نوآوران، محققان و تولیدکنندگان آثار و محصولات فرهنگی و هنری مقوم اخلاق، فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی شود». (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷)

در لایحه دولت آمده است: «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است نسبت به تسهیل فرایندهای صدور مجوز و بازنگری و کاهش ضوابط و مقررات محدود کننده تولید و نشر آثار فرهنگی و هنری اقدام نماید. قوه قضائیه و نیروی انتظامی مکلفند امنیت لازم را برای تولید و نشر آثار و اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری دارای مجوز فراهم نماید و نسبت به جبران خسارت وارده ناشی از ممانعت، تحریک و یا اخلال در تولید و نشر این آثار اقدام کنند».

نگاهی مقایسه‌ای به این دو متن، بیانگر توجه و تأکید رهبر معظم انقلاب بر حمایت از آثار هنری مروج اخلاق و فرهنگ ایرانی - اسلامی است؛ اما در لایحه دولت، همه آثار تولیدی هنری مورد اشاره قرار گرفته است. از همین رو می‌توان به تولید و پخش سریال‌های خانگی بدون رعایت اصول اخلاقی و اسلامی اشاره کرد که دارای آثار سوئی بر سبک زندگی مردم، پوشش جامعه، روابط ناصحیح اجتماعی و غیره است. جدی‌ترین مسئله در میان آسیب‌های پرشمار این قسم از تولیدات فرهنگی، ابتدال در محتوا است که در سایه ضعف نظارت‌ها، سبب شکستن حریم‌های اخلاقی، ترویج ضد ارزش‌ها، روابط خلاف عرف ایرانی و خارج از دایره خانواده، خشونت، پنهان کاری، عشق مثلی و خیانت زناشویی، زندگی اشرافی و دروغ شده است. (اکبرپور و زاده محمدی، ۱۳۹۹: ۲) ترویج این سبک از زندگی با اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی که در مولفه‌های استقلال فرهنگی بیان شد، مغایرت دارد.

۴. رهبر معظم انقلاب در بندی دیگر از سیاست‌های کلی نظام می‌فرماید: «نهادهای فرهنگی دولتی و مردمی در فضای مجازی به منظور توسعه و ترویج فرهنگ، مفاهیم و هویت اسلامی - ایرانی و مقابله با تهدیدات باید حضور موثر داشته باشند». (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) این درحالی است که در لایحه دولت بیان شده است که: «وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما و سایر دستگاه‌های ذیربط مکلفند فهرست صدور مجوزها و تصدی‌های فرهنگی و هنری قابل واگذاری به بخش خصوصی و تعاونی و سازمان‌های مردم نهاد را که تا پایان سال اول تعیین می‌شود در طول سال‌های برنامه ششم توسعه واگذار نمایند»؛ (<https://dolat.ir/detail/281959>) از این رو دیده می‌شود که در لایحه دولت، به جای مردمی کردن نهادهای فرهنگی و تشویق آنان برای حضور موثر در فضای مجازی و توسعه و ترویج فرهنگ، از واژه خصوصی سازی استفاده شده است. خصوصی سازی از مفاهیم توسعه لیبرال سرمایه‌داری با بار معنایی خاصی است که بر اساس آن، اقدامات با هدف افزایش سود و کاهش هزینه‌ها انجام می‌گردد. با خصوصی سازی حوزه‌های فرهنگی، نقش حاکمیت اسلامی در صیانت از فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و انقلابی کاهش می‌یابد و بخش خصوصی تحت تاثیر سیاست‌های کلی لیبرالی، جهت گیری فرهنگ را به سمت تطابق با ارزش‌های جهانی سوق می‌دهد که در تضاد با ارزش‌های اسلامی و استقلال فرهنگی می‌باشد.

۵. مقام معظم رهبری در سیاست‌های ابلاغی می‌فرماید: «باید توجه ویژه به توسعه و تجلی مفاهیم، نمادها و شاخص‌های هویت اسلامی - ایرانی در ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور صورت پذیرد». (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) به این امر مهم در مولفه‌های استقلال فرهنگی، در بخش‌های اصول اخلاقی، استقلال فکری و هویت ملی اشاره شده است. بی‌شک هویت اسلامی - ایرانی عامل اصلی انسجام و وحدت در درون جامعه است. یکی از عوامل مهم در حفظ و انتقال هویت اسلامی - ایرانی به نسل جوان، نظام آموزش و پرورش است و به تبع، یکی از طرق اشاعه این مهم، حضور مؤلفه‌های هویت‌ساز در برنامه درسی مدارس است. این درحالی است که دولت یازدهم با اجرای غیرقانونی سند ۲۰۳۰ یونسکو، گامی در خلاف جهت هویت اسلامی - ایرانی در مدارس برداشت و عملاً در راستای تغییر سبک زندگی اسلامی - ایرانی با نظرداشت فرهنگ لیبرالیستی گام برداشته که زمینه‌ساز تخریب فرهنگ کشور می‌باشد؛ از جمله اقدامات می‌توان به حذف مطالب مربوط به فرهنگ ایثار و شهادت از کتاب‌های درسی نظیر درس شهید فهمیده، به بهانه دور نگه داشتن مدارس از خشونت اشاره کرد. همچنین از جمله اقدامات متناسب با سند ۲۰۳۰ برگزاری کلاس‌های مختلط در مقاطع پایین مدارس، با عنوان تساوی جنسیتی و حذف موانع جنسیتی، است.

(<https://www.mehrnews.com/news/5033773/1399/9/6>)

۶. رهبر معظم انقلاب در سیاست‌های ابلاغی بر توانمندسازی و خوداتکائی اقشار و گروه‌های محروم در برنامه‌های مربوط به رفاه و تأمین اجتماعی تأکید دارند. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) این مورد در مولفه‌های استقلال فرهنگی در بخش فرصت‌های برابر و روحیه تعاون و سازگاری اجتماعی و خوداتکایی بیان شده است که ناظر بر اقتصاد مقاومتی می‌باشد؛ اما در لایحه دولت اولویت و مسائل محوری، موضوعات خاص کلان فرابخشی شامل محیط کسب و کار، اشتغال، تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، توانمندسازی محرومین و فقرا، ذکر شده است. این در حالی است که لایحه دولت فقط با نام مسائل محوری و اولویت‌دار بدون ذکر جزئیات مطرح شده است.

۷. رهبر معظم انقلاب در سیاست‌های ابلاغی بر ارتقا و تقویت جایگاه نهاد خانواده و زن در خانواده و استیفای حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان تأکید نموده است. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ج ۳۳: ۱۷) اما در لایحه دولت بیان شده است با اشاره به اصول دهم و بیستم و یکم قانون اساسی، اهداف سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی برنامه ششم،

بر تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوقی شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان و نیز به منظور بهره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرآیند توسعه پایدار و متوازن، کلیه‌های اجرایی موظفند با سازماندهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه، نسبت به اعمال رویکرد عدالت جنسیتی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های خود و ارزیابی آثار تصمیمات خود در آن چارچوب، براساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده اقدام نمایند. نقطه ثقل در لایحه دولت به جای تقویت نهاد خانواده، رویکرد عدالت جنسیتی است که با رویکرد مقام معظم رهبری فاصله زیادی دارد.

۸. از مؤکدات پر تکرار آیت‌الله خامنه‌ای در سال‌های اخیر، اقتصاد مقاومتی به عنوان عامل بازدارنده در برابر جنگ اقتصادی غرب علیه ایران و صیانت از استقلال کشور می‌باشد. پایه اساسی اقتصاد مقاومتی، فرهنگ سازی در جامعه است. در این مقاله، به طور مستوفا به اقتصاد مقاومتی به عنوان یکی از مولفه‌های استقلال فرهنگی اشاره شد. اما امعان نظر در لایحه ارائه شده توسط دولت یازدهم برای برنامه ششم، نشان می‌دهد که این لایحه در ابتدا بدون نظر داشت سیاست‌های اقتصاد مقاومتی تدوین شده بود، که انتقاد مقام معظم رهبری را در پی داشت. ایشان در نامه‌ای به تاریخ ۱۹ آبان ۱۳۹۴ تاکید کردند که برنامه اقتصاد مقاومتی نباید برنامه‌ای مجزا از برنامه ششم توسعه باشد. برنامه اقتصاد مقاومتی باید در قالب برنامه ششم توسعه تدوین و پیگیری گردد. با توجه به فرمایش ایشان، دولت یازدهم پیوستی با عنوان «برنامه‌های ملی، طرح‌ها و پروژه‌های اقتصاد مقاومتی» برای لایحه برنامه ششم در نظر گرفت. این انتقاد مقام معظم رهبری نشان‌دهنده اهمیت ندادن دولت به اقتصاد مقاومتی است که در لایحه آن تبلور یافته بود. اساسا اقتصاد مقاومتی با رویکرد توسعه در دولت یازدهم و دوازدهم هیچ تناسبی ندارد.

۹. مقام معظم رهبری در سیاست‌های ابلاغی می‌فرماید: باید سبک زندگی اسلامی - ایرانی و فرهنگ‌سازی درباره اصلاح الگوی مصرف و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی ارائه و ترویج شود، که این نظر معظم له در مولفه‌های استقلال فرهنگی در بخش‌های هویت ملی و اقتصاد مقاومتی مورد اشاره قرار گرفت. نگاهی به لایحه دولت بیانگر عدم توجه به این امر مهم است.

نتیجه‌گیری

امعان نظر در برنامه ششم توسعه، لوایح دولت، اقدامات و سیاست‌های آن طی اجرای این برنامه و روح حاکم بر طراحان برنامه ششم که غالباً معتقدان به مکتب لیبرال سرمایه‌داری هستند، همچنین تفکر حاکم بر کارگزاران، سیاست‌گذاران، تصمیم‌سازان، کارشناسان حوزه توسعه، همه بیانگر این است که میان شاخص‌ها و مولفه‌های استقلال فرهنگی با برنامه ششم و لوایح و اقدامات مبتنی بر آن طی دوره اجرای برنامه ششم، تناسب بسیار ضعیفی دیده می‌شود و حتی می‌توان گفت سنخیت چندانی میان آنها مشاهده نمی‌شود؛ برای مثال رویکرد جهانی‌سازی برگرفته از الگوی لیبرال سرمایه‌داری که حاکم بر برنامه و رویکرد دولت یازدهم و دوازدهم بود، اساساً با هویت و فرهنگ اسلامی - ایرانی و مولفه‌های مقوم آن تناسبی ندارد و تفاوت ماهوی دارد؛ به طوری که همین الگو در لایحه دولت در برنامه ششم توسعه مشهود است و از ۳۵ ماده لایحه دولت، دو سوم آن مربوط به امور اقتصادی است که بر پایه لیبرال سرمایه‌داری تدوین یافته است.

ضرورت رابطه با غرب در اندیشه حاکم بر دولت یازدهم و دوازدهم که در مذاکرات هسته‌ای به روشنی دیده می‌شود، سبب شد که رویکرد لیبرالی به حوزه فرهنگ نیز بسط پیدا کند. این رویکرد در نگاه لیبرالی به فضای مجازی و نیز تبعیت از نهادهای بین‌المللی در حوزه آموزش به وضوح دیده می‌شود؛ برای مثال شاهد رهاشدگی در فضای مجازی هستیم که سبب شد نقش فضای مجازی در فرهنگ سازی جامعه بسیار پر رنگ گردد. این در حالی است که اساس این فضای مجازی و پیام‌رسان‌ها و پلتفرم‌های اصلی براساس فرهنگ و حتی قوانین کشورهای غربی به‌ویژه آمریکا شکل گرفته است. مثال دوم پذیرش و اجرای سند ۲۰۳۰ یونسکو است. با توجه به اینکه آموزش عمومی نقش موثری در فرهنگ‌سازی و جامعه‌پذیری دارد، اجرای سند ۲۰۳۰ که براساس مکتب لیبرالی تدوین یافته، منابع و مبانی فرهنگ جامعه را به مبانی لیبرالی گره می‌زند که زمینه وابستگی فرهنگی را فراهم می‌کند. انعکاس این رویکرد را می‌توان در تغییر مرجعیت فرهنگی از دانشمندان و علما به سلبریتی‌ها و نقش پررنگ آنها در فرهنگ‌سازی مشاهده کرد؛ در حالی که سلبریتی‌ها خود به شدت تحت تأثیر فضای فرهنگی غرب قرار دارند.

از شاخص‌های مهم استقلال فرهنگی، اقتصاد مقاومتی است. با توجه به اقتصاد پایه بودن برنامه ششم، اتکا بر رویکرد اقتصاد مقاومتی به عنوان الگویی که بر فرهنگ اسلامی - ایرانی استوار و تعریف شده است، می‌توانست ضمن پیشرفت اقتصادی، فرهنگ جامعه را نیز با اتکای بر منابع

و مبانی ملی و دینی توسعه دهد. اما به دلیل اتخاذ رویکرد لیبرالی شاهد هستیم که با وجود نگاه شعاری به اقتصاد مقاومتی، اساساً در این جهت حرکتی انجام نشد و مبنای توسعه در نظر و عمل بر ارتباطات جهانی و نگاه لیبرالی قوام گرفت. به همین دلیل، پیامدها و انعکاس آن را در مسیر استقلال فرهنگی کمتر مشاهده می‌شود. برآیند برنامه ششم در حوزه فرهنگی را می‌توان حرکت در مسیر تغییر منابع و مراجع فرهنگی کشور به سمت اتکا و ابتدای بر منابع غربی دید که فرجام آن می‌تواند تضعیف استقلال فرهنگی کشور را سبب شود.

البته ذکر این نکته لازم است که گسترش وسایل ارتباطی به ویژه فضای مجازی در کل دنیا، جوامع را به سمت همسان سازی با فرهنگ غربی سوق داده است؛ با این حال، رویکرد برنامه ششم و دولت مجری آن، نه تنها در جهت کاهش این هجمه فرهنگی کاستن مرجعیت آن نبود، بلکه خود تسریع دهنده در این راستا به شمار می‌رود.

کتابنامه

قرآن کریم

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹)، مکتوبات (۳۸ جلد) در: نرم افزار حدیث ولایت (مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مد ظله العالی) از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۹)، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی؛ دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹)، بیانات، در: نرم افزار حدیث ولایت (مجموعه بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مد ظله العالی) از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۹)، تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی؛ دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.

افتخاری، اصغر (۱۳۸۴). انقلاب اسلامی در سه جهت؛ شناسایی کانونهای بحران در دیدگاه امام خمینی. فصلنامه علوم اجتماعی.

اکبرپور، س و زاده محمدی، علی (۱۳۹۹). آسیب شناسی اثر درون مایه سریال های شبکه نمایش خانگی بر خانواده؛ یک تحلیل درون مایه مبتنی بر نگاه سیستمی در خانواده.

امام خمینی (۱۳۷۸). صحیفه امام. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

اندیشکده برهان (۱۳۹۷). استقلال یا وابستگی، مروری بر تقابل نظری و عملی دو نگاه در ایران معاصر. تهران: دیدمان.

اندیشکده برهان (۱۳۹۷). توسعه از کدام مسیر؟، تهران: دیدبان.

آقابخش، علی (۱۳۷۶). فرهنگ علوم سیاسی (جلد ۳). تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

باطنی، محمد رضا (۱۳۹۶). فرهنگ معاصر پویا، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

بذرافکن، میثم (۱۳۹۹). «مقایسه تطبیقی مبانی توسعه (اقتصادی) در دولت یازدهم و نسبت آن با الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت»، فصلنامه مطالعات دولت‌پژوهی در جمهوری

اسلامی ایران، صص ۴۷-۶۸.

بلباسی، میثم (۱۳۹۷). هویت ملی در اسناد فرا دستی جمهوری اسلامی ایران. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

توکلی، م (۱۳۹۵). نقد لایحه برنامه ششم توسعه از منظر اقتصاد مقاومتی.

جعفری، محمد تقی (۱۳۷۳). فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو. تهران: موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). فرهنگ لغت (جلد ۱۲). تهران: روزنه.

روحانی، حسن (۱۳۸۷). مهندسی فرهنگی: از نظریه تا عمل. راهبرد.

شیرزادی، رضا (۱۳۸۹). برنامه‌های توسعه در ایران بعد از انقلاب اسلامی. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، صص ۲۹ - ۴۳.

صنیع اجلال، مریم (۱۳۸۴). درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی. تهران: تمدن ایرانی.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۵). تفسیر المیزان (جلد ۱). قم: دارالکتب الاسلامیه.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۵). تفسیر المیزان (جلد ۲۰). قم: دارالکتب الاسلامیه.

علایی، حسین (۱۳۹۱). امنیت پایدار در سند چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران. راهبرد دفاعی، صص ۱۱۹ - ۱۴۸.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار (جلد ۲). تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). آینده انقلاب اسلامی ایران. تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار (جلد ۲۴). تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). مجموعه آثار (جلد ۱۵). تهران: صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). ولاءها و ولایت‌ها. تهران: صدرا.

منصوری، جواد (۱۳۷۴). فرهنگ، استقلال و توسعه. تهران: وزارت امور خارجه.

میلانی، جواد (۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی و خودباوری ملی، فرصتها و چالشهای تحقق آن. مجله اقتصادی.

نای، جوزف (۱۳۸۹). قدرت نرم ابزارهای موفق در سیاست بین الملل. (م. ذوالفقاری، &

س. روحانی، مترجم) تهران: دانشگاه امام صادق(ع).

نقیب‌زاده، احمد (۱۳۸۰). درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی (نسخه دوم). تهران: سمت.

هاشمی، محمد (۱۳۸۰). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران (نسخه سوم، جلد ۱). تهران: دادگستر.

<https://dolat.ir/detail/281959>

<https://www.mehrnews.com/news/5033773>